

TANULMÁNYOK

ELŐSZÓ

Abból az alkalomból, hogy Magyarország 2004. május 1-jén az Európai Unió tagjává válik, érdemes felidézni azt a tényt, hogy Sigmund Freud, a pszichoanalízis megalapítója maga is az egyesült Európa egyik szellemi előfutárának számít. Dr. Richard Nikolaus Coudenhove-Calergi gróf, osztrák író és politikus (1894–1972) 1926-ban tette közzé Páneurópa-tervét, ezután pedig megalapította a Páneurópa-mozgalom, amelyhez a kor jelentős tudósai és művészei csatlakoztak, többek között Thomas Mann, Albert Einstein, Rainer Maria Rilke, José Ortega y Gasset, nem utolsósorban pedig Sigmund Freud. A Páneurópa-mozgalom, bár számos politikai rokonszenvét is elnyerte, kudarcot vallott, mivel a két világháború közötti időszakban nem létezett olyan politikai erő, amelynek érdekében állt volna az európai egység megteremtése. Csak 1949-ben, a második világháború után, annak tapasztalatait is mérlegelve, Robert Schuman francia külügyminiszter kezdeményezésére indultak meg az első lépések a demokratikusan egyesülő új Európa létrehozására – és ez a folyamat mind a mai napig tart.

A Coudenhove-Calergi gróf mozgalomához való csatlakozás önmagában talán nem volt túl jelentős gesztus, de szimbolikusan kifejezte azt, hogy Freud mind földrajzi és politikai, mind pedig szellemi értelemben európai gondolkodónak vallotta magát. Ha azonban pontosabban tisztázni szeretnénk, mit jelentett Freud európaisága saját korában, és mit jelent ma, akkor az életrajz és az életmű számos vonatkozását újra kellene értelmeznünk.

Freud életvilága elsősorban Bécshez, az Osztrák–Magyar Monarchiához, illetve Közép-Európához kapcsolódott, ahhoz a térséghez, amely az európai modernitás keletkezésének egyik gócpontja volt. Ugyanakkor Freud a közép-európai zsidó értelmiség egyik jeles képviselője volt. Zsidó identitását ambivalenciák, kétségek, ellentmondások és konfliktusok jellemezték, s életpályája e tekintetben is jól példázza a Monarchia zsidóságának szekularizációs és asszimilációs törekvéseit, egyszerűen az antiszemitizmus fenyegető jelenlétének folytonos percepcióját. Az a zsidóság, amelynek tagjai, mint Freud is, „Európához” kívántak csatlakozni, végül az Európa közepén felállított megsemmisítő táborokban pusztult el, mintegy tragikus válaszként a humanista osztrák gróf egységmozgalmának utópikus terveire.

Élete utolsó éveiben Freud érdeklődését – nem függetlenül az akkori Európában végbe menő eseményektől – Mózes személye, a zsidó nép eredete és az antiszemitizmus magyarázata keltette fel. A Mózes és az egyistenhit című műve, amelyben ez irányú vizsgálódásait foglalja össze, visszatér az ahhoz a problematikához, amely Freudot már évtizedekkel korábban, a Totem és tabu megírásának idején foglalkoztatta: az eredet, a bűn és kollektív trauma problémája. A zsidóság egyiptomi múltba vesző történetének feltárására tett kísérlete

ugyanakkor szervesen hozzátartozik Freud archeológiai érdeklődéséhez, amely ugyancsak jellemző volt rá ifjúkora óta. Ez az érdeklődés hosszú ideig elsősorban az európai kulturális örökségre vonatkozott, s kiütetett pontjai városok vagy városmaradványok voltak: Athén, Róma, Pompeji... Az antik világ emlékei Freud, a műgyűjtő számára épp oly fontosak voltak, mint Freud, a gondolkodó számára, hiszen a pszichoanalitikus munkát is valamiféle „pszichoarcheológiának”, az egymásra torlódott lelki rétegek feltárásának tekintette.

Az „archeológiai metafora” igen termékenynek bizonyult, és máig tartó hatást gyakorolt a pszichoanalitikusan orientált gondolkodásra és a kultúrhistoriai megközelítésekre egyaránt. A Thalassa jelen számában közölt tanulmányok – Christopher Bollas, David Sibley és Bice Benvenuto dolgozatai – jól mutatják, hogy az ősi és a jelenlegi városok, s a városokat tagoló épületek, terek, határok miképpen értelmezhetők a bennük élt vagy élő emberek „pszichoarcheológiája” szempontjából. Bice Benvenuto tanulmányának konkrét témája is egy európai város, Nápoly, amely „nem csupán a tudattalan egyfajta reprezentációja, hanem saját neurózisának metaforája” is. Radnóti Sándor írása pedig a Nápoly melletti Pompejibe, Freud fantáziáinak egyik fontos színhelyére kalauzol el bennünket, bemutatva Freud archeológiai érdeklődésének és műgyűjtői szenvedélyének kulturális, társadalmi gyökereit.

Az „európaiság” persze nem csak valamihez való tartozást, hanem elhatárolódást is jelent. Azoknak a kelet- és közép-európai polgároknak, akik csak most, érettebb korukban éltek meg az európai csatlakozást, csaknem egész eddigi életét végigkísérte a határátlépés lehetősége és lehetetlensége, fizikai, politikai, intellektuális és szimbolikus értelemben egyaránt. Freud is igazi nagy határátlépő volt, kalandor, konkvisztádor, bár Európa határait csak akkor lépte át, amikor Ferenczivel és Junggal együtt átkelt az Óceánon, hogy meglátogassa Európa „kihelyezett tagozatát”, az Egyesült Államokat. De vajon igazából létezett-e Freud számára az Európán kívüli világ? A válasz az, hogy igen kevésbé, talán – Mózes kapcsán – Egyiptom és a Közel-Kelet kivételével. Persze, Freud antropológiai „kirándulásai” során szóba kerülnek az akkori terminussal „primitívnek” vagy „természetinek” nevezett nem európai népek. De ezek csak annyiban voltak érdekesekek számára, amennyiben a rájuk vonatkozó, általa ismert korabeli leírásokban és megfigyelésekben lamarckista-evolúciós és univerzalisztikus álláspontját látta igazolva: az incestustilalom és az Ódipusz-komplexus egyetemességének (azóta sokat vitatott) téziséit. Mint Edward W. Said, a neves amerikai–palesztin irodalomtudós, az Orientalizmus című mű szerzője a londoni Freud-múzeumban tartott előadásában kifejtette: „...Freud kultúrája Európa-centrikus volt – de lehetett volna másképp? Univerzumát még nem érintette meg sem a globalizáció, sem a kapcsolatok intenzifikálódása az új közlekedési eszközök révén, sem pedig a dekolonizáció, amely lehetővé tette, hogy Európa nagyvárosaiban fedezzünk fel eddig ismeretlen vagy elnyomott kultúrákat.”*

Said messzire vezető – és erősen vitatható politikai következtetésekkel társuló – tézise mindenesetre felveti azt a kérdést, hogy lehet-e másképp? Kiterjeszhető-e a pszichoanalízis mint antropológia és mint értelmezési horizont a nem európai kultúrákra, és ha igen, milyen következményekkel járhat ez a kiterjesztés a pszichoanalitikus elméletre, és – nem utolsósorban – maguknak ezeknek a kultúráknak az önértelmezésére nézve? 2004/2. számunk erre a kérdésre is megpróbál majd választ adni – a kínai, a japán és az indiai pszichoanalízis történetének néhány vonatkozását bemutatva.

Erős Ferenc

* Edward W. Said: *Freud et le monde extra-européen*. Le Serpent à Plumes, Paris, 2004. 28.